

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

Андрієнко І. С.

У статті досліджуються ключові аспекти розвитку законодавства про соціальне забезпечення в умовах євроінтеграційних процесів в Україні. Наголошено на необхідності вдосконалення існуючої системи соціального захисту України, що передбачає прийняття законодавства, яке б відповідало сьогодишнім реаліям.

Досліджено сутність та змістовні аспекти основних міжнародних та європейських актів з прав людини. Особливу увагу звернено на Конвенцію МОП № 102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення» (1952 р.), яка є найзмістовнішим міжнародно-правовим актом, на положення Європейської соціальної хартії (переглянутої) та Європейського кодексу соціального забезпечення.

З'ясовано, що ратифікація Україною Європейської соціальної хартії (переглянутої) відкрила перспективи імплементації міжнародних стандартів соціального забезпечення та вироблення відповідних правових механізмів у вітчизняному законодавстві. Однак, ратифікація Європейської соціальної хартії (переглянутої) мала досить вибірковий характер за неможливості на сьогодні створити умови для реалізації ряду положень хартії.

Вироблено позицію з приводу того, що діюче законодавство України повністю відповідає положенням Переглянутого кодексу соціального забезпечення у частині переліку соціальних ризиків, рівнем охоплення, а також періодами соціальних виплат. Так, частина із них передбачається системою соціального страхування, а інша – забезпечується системою державної соціальної допомоги. Але поряд з цим, ряд положень Кодексу, які стосуються рівня соціальних допомог, пенсій залишаються в Україні на низькому рівні.

З'ясовано, що в цілому національне законодавство містить необхідні основи для впровадження соціальних стандартів Європейського співтовариства. Зроблено висновки про необхідність вироблення єдиної концепції соціального розвитку, яка відповідала б сучасному періоду економічних перетворень в державі.

Ключові слова: соціальне забезпечення, міжнародні соціальні стандарти, європейські соціальні

стандарти, джерела права соціального забезпечення, імплементація норм європейського соціального права.

Andriienko I. S. Internationall social security standards in context European integration processes in Ukraine

The article examines key aspects of the development of legislation on social security in the context of European integration processes in Ukraine. It was emphasized the need to improve the existing system of social protection of Ukraine, which involves the adoption of legislation that would correspond to today's realities.

The essence and meaningful aspects of the main international and European acts on human rights have been studied. Particular attention is paid to the ILO Convention No. 102 "On Minimum Standards of Social Security" (1952), which is the most comprehensive international legal act, to the provisions of the European Social Charter (revised) and the European Code of Social Security.

It was found that Ukraine's ratification of the European Social Charter (revised) opened up prospects for the implementation of international standards of social security and the development of relevant legal mechanisms in domestic legislation. However, the ratification of the European Social Charter (revised) was quite selective due to the impossibility to create conditions for the implementation of a number of charter provisions.

A position has been developed regarding the fact that the current legislation of Ukraine fully complies with the provisions of the Revised Code of Social Security in terms of the list of social risks, the level of coverage, as well as the periods of social benefits. Yes, part of them is provided by the social insurance system, and the rest is provided by the state social assistance system. But along with this, a number of provisions of the Code concerning the level of social benefits and pensions remain at a low level in Ukraine.

It was found that, in general, the national legislation contains the necessary foundations for the implementation of the social standards of the European Community. Conclusions were made about the need to develop a single concept of social development that would correspond to the current period of economic transformations in the state.

Key words: social security, international social standards, European social standards, sources of social security law, implementation of norms of European social law.

Постановка проблеми та її актуальність.

Право на соціальне забезпечення як одне з основних прав, визнаних світовою спільнотою та зафіксованих у базових міжнародно-правових актах, реалізується за допомогою національних зусиль та міжнародного співробітництва. Прагнення України стати повноправним членом Європейського співтовариства передбачає необхідність існування в державі якісного механізму соціального захисту, який відповідає міжнародним стандартам та забезпечує гідний рівень і якість життя населення. Водночас система соціального забезпечення, створювана з метою реалізації даного права з урахуванням стану економіки, демографічних, соціально-політичних та інших особливостей, має національний характер, а тому проблема пошуку та закріплення таких нормативних стандартів, які адекватно б відображали особливості розвитку національної економіки та досягнутий рівень міжнародно-правового регулювання соціального захисту її громадян залишається вкрай актуальною.

Аналіз останніх досліджень та публікацій у сфері права соціального забезпечення свідчить про те, що питання запровадження міжнародних соціальних стандартів були і є об'єктом досліджень багатьох учених. Свого часу до означеної проблематики звертались Н.Б. Болотіна, Е.С. Бондарева, П.Д. Пилипенко, С.М. Прилипко, О.І. Процевського, Н.М. Хуторян, Г.І. Чанишевої, М.М. Феськова та ін. Разом з тим, стан соціально-забезпечувального законодавства характеризується суттєвою нестабільністю, а також незабезпеченістю економічного й фінансового обґрунтування механізму реалізації. А тому, вдосконалення існуючої системи соціального захисту України передбачає прийняття законодавства, яке б відповідало сьогоднішнім реаліям.

Метою статті є аналіз ключових положень міжнародного та європейського соціального законодавства як джерела соціальних стандартів та виявлення можливостей їх реалізації у національному законодавстві.

Виклад основного матеріалу. Імплементация Україною міжнародних соціальних стандартів є чинною складовою участі нашої держави у міжнародно-правових інституціях та виконання своїх міжнародно-правових зобов'язань у даній сфері. Існуюча система міжнародного соціального законодавства містить правові норми, соціальні стандарти у сфері соціального захисту людини, які є визначальними для державної соціальної політики щодо забезпечення потреб людини у матері-

альних благах та формуванні відповідних правових механізмів. Саме міжнародні соціальні стандарти вважаються критерієм, еталоном, а отже, мають діяти постійно й повсюдно.

Загалом, міжнародне законодавство передбачає широкий перелік актів щодо стандартів соціального забезпечення. Залежно від характеру та ступеня деталізації прийнятих державами на себе зобов'язань їх, традиційно, поділяють на загальні та спеціальні. Загальні стандарти соціального забезпечення закріплені у міжнародних актах з прав людини універсального і регіонального рівнів та включають права людини на соціальне забезпечення, не розкриваючи умов їх реалізації та рівня гарантованої соціальної підтримки. Спеціальні стандарти містять міжнародні зобов'язання держав з таких питань, як види соціальних ризиків; види, умови, рівень (обсяг) соціального забезпечення; порядок надання соціального забезпечення.

Однак, визначальними тут, як видається, є Загальна декларація прав людини та Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. Зазначені у цих актах права відносять до основних прав людини та громадянин, які у науковій літературі вважають базисом правового статусу людини, а відтак й основою виникнення інших прав особи.

Так, Загальна декларація проголошує право кожної людини на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримання її гідності та для вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній і культурній галузях за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури і ресурсів кожної держави. Крім того, кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який необхідний для підтримання здоров'я і добробуту її самої та сім'ї, і право на забезпечення у разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини [1].

У Міжнародному Пакті про економічні, соціальні та культурні права 1966 р. визнається, що соціальному захисту підлягає сім'я, як природний і основний осередок суспільства. Їй мають надаватися якнайширша охорона і допомога, особливо при її утворенні й поки вона відповідає за турботу про несаможиттєвих дітей та їх виховання. Особлива охорона повинна надаватися матерям протягом розумного періоду до і після пологів

(ст. 10). Також Пакт проголошує право кожного на достатній життєвий рівень для нього і його сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг і житло, та неухильне поліпшення умов життя (ст. 11), та право на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я [2].

Універсальним джерелом міжнародних соціальних стандартів у галузі соціального забезпечення є конвенції та рекомендації МОП. Деякі з них мають загальний характер, тобто поширюють міжнародні стандарти на всю сферу соціального забезпечення. Такими, зокрема є Рекомендація № 67 «Про забезпечення доходу», 1944 р.; Конвенція № 102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення», 1952 р.; Конвенція № 118 «Про рівноправність у галузі соціального забезпечення», 1962 р.; Конвенція № 157 «Про збереження прав у галузі соціального забезпечення», 1982 р.; Рекомендація № 167 «Про збереження прав у галузі соціального забезпечення», 1983 р. Поряд із загальними існують також і спеціальні Конвенції, що декларують стандарти щодо надання окремих видів соціальних допомог. Зокрема, Конвенція № 130 та Рекомендація № 134 «Про медичну допомогу та допомогу у випадку хвороби», 1969 р.; Конвенція № 128 та Рекомендація № 131 «Про допомоги по інвалідності, по старості і у зв'язку з втратою годувальника», 1967 р.; Конвенція № 121 та Рекомендація № 121 «Про допомоги у випадках виробничого травматизму», 1964 р.

Окремо слід зазначити, що у Конвенціях МОП, зазвичай, немає жорстких положень щодо організації національної системи соціального забезпечення, державам пропонується залежно від рівня економічного розвитку вибрати найбільш відповідні організаційно-правові форми соціального забезпечення.

Загальний аналіз конвенцій МОП у галузі соціального забезпечення дозволяє зробити висновок, що в них встановлюються: 1) загальні принципи побудови, управління та фінансування національної системи соціального забезпечення, його організаційно-правові форми; 2) види соціальних ризиків; 3) види соціального забезпечення, розміри, обсяг та умови їх призначення.

Окремої уваги серед конвенцій МОП у сфері встановлення стандартів соціального забезпечення заслуговує Конвенція № 102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення» (1952 р.) [3], яка є найзмістовнішим міжнародно-правовим актом, що визначає мінімальні стандарти щодо медичної допомоги, допомоги у разі хвороби, безробіття, старості, трудового каліцтва або профе-

сійного захворювання, вагітності та пологів, інвалідності, втрати годувальника, сімейних допомог.

В цілому, порівняльно-правовий аналіз міжнародно-правових стандартів соціального забезпечення й законодавства України щодо основних соціальних прав закріплених Конвенцією № 102, дозволив фахівцям дійти висновку, що вітчизняні норми не лише відповідають означеним положенням, а за деякими чинниками навіть перевищують її мінімальні вимоги, саме: законодавством охоплено ширше коло осіб, яким гарантується соціальний захист, наприклад: а) пенсійне забезпечення працівників, зайнятих на підземних і відкритих гірничих роботах і в металургії; б) пільгові категорії працівників зайнятих на роботах за списками № 1 і № 2; в) окремі категорії працівників за вислугу років; г) інші категорії осіб – багатодітні матері й матері осіб з інвалідністю з дитинства, а за відсутності матері пенсія призначається батьку та ін. Особливості пенсійного забезпечення зазначених категорій осіб зменшують вимоги щодо досягнення пенсійного віку на 5 років, а в деяких випадках і на 10 років за наявності страхового стажу. У Конвенції жодних пільгових норм не передбачено [4, с. 73].

Мінімальна ставка допомоги в разі тимчасової непрацездатності становить 50% попереднього заробітку, тоді як у положеннях Конвенції закріплюється норма «не менше 45%». Щодо допомоги у зв'язку з безробіттям, то гарантований рівень допомоги для застрахованих становить 80% від прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом, а мінімальна ставка заміщення допомоги – 50% середньої заробітної плати (доходу) – відповідає умовам статті 22 Конвенції № 102 і передбаченому нею відсотку (45%) [5, с. 141].

Водночас, положення закріплені розділом V Конвенції «Допомога по старості» (ст. 29) «допомога по старості гарантується захищеній особі, яка набула до настання охоплюваного ризику відповідно до встановлених правил стаж, який може передбачати 30 років сплати внесків ...» містять більш високі соціальні стандарти, а тому є потреба приведення національного законодавства у відповідність.

16 березня 2016 р. Україною було прийнято Закон № 1024-VIII «Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці про мінімальні норми соціального забезпечення №102» [6], згідно якого наша держава взяла на себе зобов'язання за такими розділами цього документу: розділ II «Медичне обслуговування»; розділ III «Допомога у зв'язку з хворобою»; розділ IV «Допомога по безробіттю»;

розділ V «Допомога по старості»; розділ VI «Допомога у випадку трудового каліцтва або професійного захворювання»; розділ VII «Родинна допомога»; розділ VIII «Допомога у зв'язку з вагітністю і пологами»; розділ IX «Допомога по інвалідності»; розділ X «Допомога у зв'язку з втратою годувальника».

В умовах європейського інтеграційного курсу нашої держави вагомим значення набувають акти Європи. Дослідники даного питання [7, с. 96] до основних стандартів у соціальній сфері відносять стандарти, що закріплені у таких актах як: Європейська соціальна хартія (переглянута); Європейський кодекс соціального забезпечення (переглянутий); Хартія Європейського співтовариства про основні соціальні права працівників; Хартія основних прав Європейського Союзу.

Європейська соціальна хартія стала однією із перших міжнародних угод, що об'єднала широке коло соціально-економічних прав. Вона вміщує загальні засади, якими мають керуватися держави-члени Ради Європи у державній соціальній політиці та надає правові гарантії соціально-економічних прав людини. Європейська соціальна хартія (переглянута) установлює, що держави-члени ради Європи погодились забезпечити своєму населенню права з метою підвищення їх рівня життя та соціального добробуту. Хартія покладає обов'язок загального та скоординованого підходу у боротьбі із бідністю, крім того визначає сфери суспільного життя, до яких має бути забезпечений доступ особам, які живуть у ситуації матеріального відчуження або убогості, та членам їхніх сімей [8].

У частині I Хартії зазначено, що Сторони визнають метою свої політики, яку вони будуть здійснювати за допомогою всіх належних засобів як національного так і міжнародного характеру, надання умов, що забезпечують ефективне здійснення основних прав та принципів. Всього Переглянута європейська соціальна хартія у частині I закріплює 31 право людини, а у частині II конкретизує ці права і містить зобов'язання держав щодо їх гарантування. Серед основних прав визнані: право на соціальне забезпечення (ст. 12); право на соціальну та медичну допомогу (ст. 13); право на право на отримання послуг від соціальних служб (ст. 14); право інвалідів на самостійність, соціальну інтеграцію та участь у громадському житті (ст. 15); право сім'ї на соціальний, правовий та економічний захист (ст. 16); право дітей та підлітків на соціальний, правовий та економічний захист (ст. 17); право трудящих-мігрантів і членів

їхніх сімей на захист і допомогу (ст. 19); право осіб похилого віку на соціальний захист (ст. 23); право на захист від убогості та соціального відчуження (ст. 30); право на житло (ст. 31).

Важливе значення в усталенні соціальних прав мають ст. 13 та 30 Хартії. Так ст. 13 Хартії передбачає, що з метою ефективного здійснення права на соціальну та медичну допомогу Сторони зобов'язуються: забезпечити будь-якій малозабезпеченій особі, яка не спроможна отримати достатніх коштів або завдяки власним зусиллям, або з інших джерел, зокрема за рахунок допомоги по соціальному забезпеченню, належну допомогу, а у випадку захворювання забезпечити догляд, якого вимагає стан її здоров'я; забезпечити, щоб політичні або соціальні права осіб, які отримують таку допомогу, на цій підставі не обмежувалися; передбачити, що кожна людина може отримувати у відповідних державних та приватних службах такі поради та персональну допомогу, які є необхідними для запобігання виникненню особистого або сімейного нужденного становища, для його подолання або полегшення.

Слід також зазначити, що зобов'язання держави передбачені ст. 13 та 30 Хартії знайшли своє відображення і ряді інших статей. Зокрема, ст. 16 визначає зобов'язання сторін сприяти економічному, правовому та соціальному захисту сімейного життя такими засобами, як соціальна допомога сім'ям з дітьми, фіскальні заходи, надання сім'ям житла тощо. Ст. 23 передбачає право на соціальний захист осіб похилого віку, для забезпечення якого серед інших зобов'язань Сторін, передбачені заходи для надання зазначеним особам можливості якомога довше залишатися повноцінними членами суспільства, шляхом забезпечення достатніх ресурсів, які б давали їм змогу жити на задовільному рівні та брати активну участь у суспільному, соціальному і культурному житті. Право на житло визначає 31 стаття Хартії, для чого Сторони зобов'язуються вживати заходів, що спрямовані на: сприяння доступові до житла належного рівня, запобігання бездомності та її скорочення з метою її поступової ліквідації, встановлення на житло цін, доступних для мало-забезпечених осіб.

Ратифікація Україною Європейської соціальної хартії (переглянутої) (підписана 3 травня 1996 р.) [9] відкрила перспективи імплементації міжнародних стандартів соціального захисту та вироблення відповідних правових механізмів. Водночас, у науковій літературі неодноразово зверталась увага, на те, що ратифікація Європейської

соціальної хартії (переглянутої), згідно Закону України від 14.09.2006 р. № 137-V, мала досить вибіркового характеру, ряд статей, які регулюють сферу соціального забезпечення не були ратифіковані, за неможливості на сьогодні створити умови для їх реалізації. Нагадаємо, що при ратифікації Україна взяла на себе зобов'язання за 74 пунктами з 98 пунктів Хартії, у тому числі за 6 обов'язковими статтями. Водночас не взято зобов'язань за такими основними статтями як 12, 13, 19. Практика засвідчує про існуючі в державі значні соціально-економічні проблеми стосовно можливостей впровадження в життя вказаних зобов'язань. Дослідники даного питання дійшли висновку, що хоча в українському законодавстві і закріплені основні види соціального забезпечення, передбачені Європейською соціальною хартією, проте це ще жодною мірою не вказує на реальне виконання державою своїх зобов'язань. Європейським комітетом з соціальних прав неодноразово підкреслювалось, що у випадках, коли соціальні виплати є незначними, існують серйозні сумніви щодо того, чи можна їх назвати системою соціального забезпечення, за таких умов може бути визнано, що у державі відсутня діюча система соціального забезпечення [10, с. 125].

У частині встановлення міжнародних стандартів соціального забезпечення нарівні з Європейською соціальною хартією (переглянутою) одне з провідних місць посідає Європейський кодекс соціального забезпечення (переглянутий), підписаний Україною 10 листопада 2016 р. [11].

У загальному вигляді Європейський кодекс соціального забезпечення практично повністю відтворює Конвенцію МОП № 102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення», у тому числі й у частині розмірів допомоги із соціального забезпечення. Положення Кодексу гарантують мінімальний рівень соціального захисту включаючи: медичне обслуговування, допомоги у разі хвороби, тимчасової непрацездатності у зв'язку виробничими травмами, допомоги у зв'язку з виробничими травмами, у зв'язку з народженням дитини, у разі безробіття, інвалідності, у разі смерті годувальника, сімейні допомоги та пенсії. Кодекс містить стандарти нарахування періодичних виплат, а також положення щодо процедури нагляду (контролю). Також, положення Кодексу значно розширили коло громадян, які отримали право на соціальне забезпечення. У переглянутому кодексі встановлені вищі розміри грошової допомоги у розрахунок як на «типового одержувача», так і на «одинокого одержувача», які

згадані у додатку до розділу XI Кодексу. Так, наприклад, коефіцієнт заміщення при отриманні допомоги у разі хвороби, безробіття, тимчасової непрацездатності, материнства, пенсії за віком, інвалідності, смерті годувальника повинен становити не менше 50% заробітку для «одинокого одержувача» і не менше 65% заробітку для «типового одержувача», що має утриманця.

Діюче законодавство України повністю відповідає положенням Переглянутого кодексу соціального забезпечення у частині переліку соціальних ризиків, рівнем охоплення, а також періодами соціальних виплат. Так, частина із них передбачається системою соціального страхування, а інша – забезпечується системою державної соціальної допомоги. Але поряд з цим, ряд положень Кодексу, які стосуються рівня соціальних допомог, пенсій залишаються в Україні на низькому рівні.

Висновки. Таким чином, входження України у світове співтовариство, інтеграція у Європейські та світові структури неможливі без забезпечення ефективного процесу імплементації норм міжнародного права у сфері соціального захисту із використанням узагальненого досвіду європейських держав. В цілому, національне законодавство містить необхідні основи для впровадження соціальних стандартів ЄС. В той же час, задекларовані в цих нормативно-правових актах стандарти, є значно нижчими в порівнянні з європейськими внаслідок недостатнього рівня економічного розвитку. Більшість виплат у системі соціального забезпечення в Україні досі прив'язані до прожиткового мінімуму, і значна їх частина залишається нижчими, ніж передбачено рядом законів. Продовження практики визначення розміру державної соціальної допомоги урахуванням рівня забезпечення прожиткового мінімуму (гарантованого мінімуму) та залежність такої допомоги від бюджетних можливостей не відповідає положенням європейських соціальних стандартів та не сприяє вирішенню проблеми подолання бідності в країні.

А тому, запровадження в Україні системи соціальних стандартів, яка б дійсно відповідала європейським та забезпечувала гідний рівень життя населення, має передбачати вироблення єдиної концепції соціального розвитку, яка відповідала б сучасному періоду економічних перетворень в державі та враховувала кінцеву їх мету. Існує нагальна потреба ратифікувати максимально можливу кількість положень Європейської соціальної хартії (переглянутої), що дозволить встановити чіткі орієнтири подальшого проведення реформ у соціальній сфері з урахуванням загальноновизнаних міжнародних стандартів.

Література

1. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. (Док. ООН/PES/217A). *Офіц. сайт Верхов. Ради України*. URL: [http:// zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015) (дата звернення: 17.11.2022 року).
2. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права/ Прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 19 грудня 1996 р. Права людини, міжнародні договори України, декларації, документи. Київ. 1992. С. 25-31.
3. Про мінімальні норми соціального забезпечення : Конвенція МОП від 28.06.1952 р. № 102. Конвенції та рекомендації, ухвалені Міжнародною організацією праці. 1919-1964. Т. 1. Женева : Міжнародне бюро праці, 1999. С. 530-533.
4. Клименко А. Л. Стандарти і гарантії соціального забезпечення: міжнародноправовий і вітчизняний контекст : монографія. Харків: Юрайт, 2019. 176 с.
5. Краснов Є. В. Ратифікація Конвенції Міжнародної організації праці № 102 як вектор вдосконалення системи соціального забезпечення України на шляху до євроінтеграції. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. № 2 (11). С. 140-143.
6. Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці про мінімальні норми соціального забезпечення №102: Закон України від 16.03.2016 р. № 1024-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. №16. Ст. 161. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1024-19> (дата звернення: 27.11.2022 року).
7. Новосельська І., Котул В. Основне значення міжнародних соціальних стандартів у законодавстві України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. С. 95-97.
8. Європейська соціальна хартія (переглянута): Міжнародний документ від 03.05.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 2007 р. № 51. Стор. 2096. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062 (дата звернення: 27.11.2022 року).
9. Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої): Закон України від 14.09.2006 р. № 137-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 43. Ст. 418. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/137-16> (дата звернення: 27.11.2022 року).
10. Федорова А., Святун О. Правові питання виконання Україною зобов'язань за Європейською соціальною хартією (переглянутою). *Юридична Україна*. Щомісячний науковий журнал. 2010. №6 (90). С. 123-127.
11. Європейський кодекс соціального забезпечення (переглянутий) (ETS N 139): Міжнародний документ від 06.11.1990 № ETS N 139 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_651 (дата звернення: 27.11.2022 року).

Андрієнко І. С.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського державного університету
внутрішніх справ